На читалището - даре-
въ Смолянъ
автора

Д-ръ ГЕОРГИ ЧИЧОВСКИ.

БЪЛГАРО—МОХАМЕДАНСКИЯТЪ ПРОБЛЕМЪ

Печатница Дърваровъ — Асеновградъ

***

Домогването на турската държава да прибере въ своитѣ граници **българитѣ мохамедани,** *които отъ вѣкове живѣятъ въ безбрѣжния родопски лабиринтъ, прави проблемътъ за това чисто българско племе особено актюеленъ.*

Грижитѣ, които българското правителство, въ последно време, полага, за да просвѣти и подпомогне живота на тия изоставени планинци, смущава турскитѣ управници. И затова ние неотдавна бѣхме свидетели на една жестока и съ нищо незаслужена кампания на турскиятъ печатъ противъ България и българското правителство. Естествено, тия българи нѣматъ никаква нужда отъ покровителственитѣ грижи на турската преса и турската общественость.

Да се внесе повече яснота у насъ по този голѣмъ националенъ проблемъ, стана нужда да се издаде въ отдѣленъ отпечатъкъ **Българо-мохамеданскиятъ проблемъ,** *помѣстенъ въ книгата* **Срѣднородопски проблеми,** *която ще се отпечати въ много ограниченъ брой.*

АВТОРА.

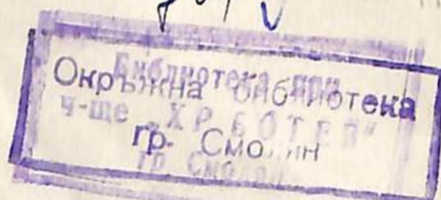

Българо—мохамеданскиятъ проблемъ

Много и най-разнообразни средства е използувала турската държава, за да наложи своето господство надъ поробенитѣ отъ нея народи. Въ тази посока не е била лека задачата на турскитѣ държавници. Колкото и добре организиранъ, храбъръ и фанатиченъ, турскиятъ народъ не е билъ тъй многоброенъ, за да може лесно да установи своята властъ и задържи обширнитѣ области, завладени отъ него презъ XV-то и последующитѣ столѣтия и чиито владения надхвърляли границитѣ на Балканитѣ и сж стигнали дори до Виена.

Щедро раздавани имоти, права, облаги и привилегии на боляри, държавници и главатари на племена; заселване голѣмъ брой чисто турски елементъ въ градоветѣ и въ лесно-достжпнитѣ и плодородни полета; създаване еничарскиятъ корпусъ; поединично привличане къмъ мохамеданизма отдѣлни влиятелни лица отъ други народности и религии — всичко това, наредъ съ много други средства, е ставало, за да закрепи Турция своето господство въ тѣзи гжсто населени съ чужди народи земи.

И ако въ равнинитѣ, поради сравнително добритѣ съобщения, турската властъ все пакъ лесно се е поддържала, въ планинскитѣ области тази задача на управляващитѣ е била една отъ най-тежкитѣ. Родопа е нѣколко стотици клм на дльжъ и 150—200 клм. на ширъ. На мѣста тя е два

пжти по-широка отъ Тракийската равнина. Този необятенъ планински лабиринтъ отъ древни времена и по днесъ е сравнително гжсто населенъ. Тукъ сж живѣли племена отличаващи се съ своя свободолюбивъ и бунтарски духъ. Недостжпностьта на планината и суровия животъ създаватъ условия за това. Дълги години Турция е трѣбвало да воюва, за да подчини тия упорити планинци. И днесъ въ тоя край се пеятъ пѣсни за Момчила, който години подъ редъ се е борилъ и не се е предавалъ на турцитѣ. И следъ завладяването, тукъ, въ планинитѣ, турската власть едва се е чувствувала. Националнитѣ чувства и стремежи на тия смѣли, свободни и корави планинци сж останали незасѣгнати. При най малко насилие, тѣ сж реагирали. Властьта не е могла да се справя лесно съ тѣхъ.

И тъкмо затова турскитѣ държавници, въ онази тъмна епоха на безправие, на незачитане човѣшката личность, човѣшката съвесть и свобода, прибѣгватъ къмъ тази крайна мѣрка — масовото

помохамеданчване

на планинското население.

Кога е започнало това грубо посѣгателство надъ съвестьта на християнитѣ планинци и до кога то е продължило, за сега нѣма положителни дани. Въ всѣки случай, то ще е станало преди 300, а може би и повече години, защото иначе биха се запазили нѣкакви спомени за него. По единствената писмена бележка, която е оставена отъ свещеника Методи Драгановъ отъ с. Корва, Чепинско, помохамеданчването на този край е станало къмъ 1656 — 1661 г.

По преброяването презъ балканската война въ родопския масивъ е имало 109,984 българи—мохамедани, които по околии се разпредѣлятъ: Девинска — 16218; Арденска — 6324, Златоградска 12,024; Смолянска — 20,880; Крумовградска — 2620; Неврокопска — 27,164; Разложка — 8508; Гюмюрджинска — 8468; Ксантийска — 1660 и Софийска — 2148*)

Броятъ на българитѣ мохамедани е билъ много по голѣмъ, ала презъ различни времена, следъ освобождението, тѣ сж се

*) Сп. Отецъ Паиси— Хр. Караманджуковъ

изселвали въ Турция. Така се изселиха тия българи отъ селата: Хвойна, Савтжще, Малево, Орѣхово, Павелско, Чепеларе и др. на бившата рупчоска околия. Отъ Чепинско сжщо тъй се изсели много свѣтъ.

Насилственото отнемане Религията, безпорно, не е минало безъ по голѣма или по-малка съпротива. Не тъй лесно тѣ сж се подали. Упражнявани сж жестокости. Останало е едно слабо и далечно предание въ нѣкои села, гдето има голѣми и високи скали, че отъ тамъ, отъ върха на тия скали, сж хвърляни ония християни българи, които не сж желаели да приематъ мохамеданството.

Мнозина сж намирали спасение отъ голѣмата опасность въ бѣгството. Тѣ сж отивали въ най-недостжпнитѣ и най отдалеченитѣ мѣста, гдето турската власть по мжчно се е решавала да проникне и се наложи. Такива мѣста, естествено, сж били горнитѣ течения на рѣкитѣ.

Така може да се обясни сжществуването на едно значително множество на чисто християнски селища съ горнитѣ течения на рѣкитѣ: Арда, Вжча и Чепеларската рѣка. Всредъ едно море отъ българо мохамедански села, ние виждаме, събрани въ единъ не особенно голѣмъ районъ и то въ най-горното течение но тия рѣки редица села, каквито сж: Райково, Смолянъ, Устово, Чокманово, Левочево, Горно и Долно-Дерекьой, Петково, Карлуково, Чепеларе, Стойкитѣ, Широка-лжка, Хвойна, Павелско, Малево, Орѣхово и др., населени изключително отъ българи християни. Никжде другаде въ мѣстата, гдето насилието е упражнявано, не ще намѣрите такъвъ голѣмъ брой събрано християнско население. Допущамъ, че тукъ, въ тия откжснати отъ съобщения и мжчнодостжпни планини, това множество българи сж се настанили и сж указвали продължителна съпротива, която турската държава не е могла да сломи и, съ течение на времето, се е отказала отъ желанието си да продължава тази си насилническа акция, считайки направеното за достатъчно да й осигури онова спокойствие, което тя е целила съ помохамедан чването.

Отъ где иде наименованието помакъ.

На българо-мохамеданитѣ казватъ **помаци** И до днесъ не е достатъчно изяснено отъ где се е взело това наименование. Християнитѣ въ Родопа, живущи

въ съседство съ българитѣ мохамедани, ги наричатъ **ахрене.** Нѣкои наши народоуци мислятъ, че името помакъ иде отъ помжчени, измжчени, мжчени да си дадатъ вѣрата. Други намиратъ, че иде отъ измѣнили, промѣнили, помѣнили, помѣняци на вѣрата си. Това последното като че ли ще е по-правдоподобно, като въ течение на времето отъ помѣняци, се е обърнало въ помаци. Въ всѣки случай ще трѣбва да се потърси това наименование и въ турския езикъ. Може би тамъ има дума, която ще изясни това наименование. Това ще направятъ тия, които добре познаватъ турскиятъ и арабскиятъ говоръ.

Едно, обаче, е безпорно — това наименование крие въ себе си нѣщо обидно. Самитѣ българо-мохамедани се именуватъ турци. Помаци ги наричатъ християнитѣ и истинскитѣ турци. И наричатъ ги така, когато искатъ да ги унижатъ, да ги обидятъ. Нека оставимъ народолозитѣ и филолозитѣ да изследватъ и изяснятъ произхода на това наименование.

Смѣната на християнската съ мохамеданската религия е засѣгнала много повърхно живота на родопчани. Имамитѣ и ходжитѣ сж били **единственитѣ турци** въ това море отъ българи. Съ течение на времето тѣзи духовни лица били замѣнени отъ мѣстни българи-мохамедани, които сж се учили въ духовни турски училища. И понеже турскиятъ и арабскиятъ езици сж били чужди на тия нови мохамедани, тѣ сж заучавали само отдѣлни непонятни тѣмъ молитви отъ корана, извършвали сж известни, посочени имъ обряди и въ това, за тѣхъ, се е състояла и новата мохамеданска религия. Тя и до днесъ за тѣхъ е останала неразбираема, тайна, мистична. Никой не може да ви обясни смисъла и значението на думитѣ, които машинално, молейки се, произнася. На моитѣ неднократни молби да обяснятъ смисъла на своитѣ молитви, съмъ получавалъ винаги единъ и сжщъ отговоръ: „Не знамъ, тъй е наредено, това сж молитви аллахтанъ (отъ Бога". Коленичи, кланя се, обръща очи къмъ небето, простира ржце, изговаря незнайни, непонятни, тайствени думи. И, може би, тъкмо защото тѣ сж за него съвсемъ неразбираеми, чужди и пълни съ мистицизъмъ, той, новиятъ последователь на Мохамеда, е толкова фанатично привързанъ къмъ религията си.

Въ своя всѣкидневенъ

животъ българинътъ мохамеданинъ, следва традициитѣ на племето си. Той прави жертвоприношенията си на Гергьовдень и други праздници, както това вършатъ мѣстнитѣ християни. Въ своитѣ обичаи и нрави, той е останалъ незасегнатъ отъ мохамеданизма. Той не възприе многоженството. Остана чуждъ на духътъ и манталитета на турчина.

До като наименованията на мѣстноститѣ въ полето сж въ голѣмото множество турски, въ Родопа, въ чисто българо мохамеданскитѣ села, съ рѣдки изключения, имената на мѣстноститѣ и селата сж чисто български. Дори единственитѣ две села въ Срѣдна Родопа, гдето отъ незапомнени времена сж заселени турци отъ Анадола, носятъ български имена — Борово и Бѣлица. Въ много селища сж запазени наименования на черковища — Св Георги, Св. Спасъ и пр. Останалъ е споменъ въ нѣкои села на далечно родство между отдѣлни християнски и мохамедански семейства. Въ Славейно, Арденско, има вѣковни орѣхови дървета, плодоветѣ на които и до днесъ се дѣлятъ отъ семействата на християни и мохамедани, които, вѣроятно, още преди помохамеданчването сж били въ общо ползуване на тия семейства.

Едва ли има другъ край въ нашата земя, гдето тъй добре да сж запазени старославянскитѣ форми на говора. По общо признание на нашитѣ езиковедци, тукъ, въ срѣдна Родопа най-добре може да се чуе старата кирило-методиевска речь. У насъ, въ села и градове сж добили гражданственость думитѣ: **юларъ**, **ашлама**, **ишликъ** и др. Въ Срѣдна Родопа употрѣбяватъ: **поводникъ**, **оглавникъ**, **присадъ**, **разсадъ**, **кузня**. Последнята дума замѣства употрѣбяваната навредъ у насъ **ковачница** (ишликъ). Срѣднородопчани казватъ вмѣсто ковачница — **кузня**, у руситѣ — **кузнецъ**. Специалиститѣ ще има за дълги години да черпятъ материали отъ тази неизчерпаема съкровищница на нашата стара, родна речь. Единственитѣ турски думи, които днесъ българитѣ мохамедани употрѣбяватъ, това сж: поздравитѣ и числата. Тѣ иматъ чудно хубави и по съдържание и по стихъ пѣсни. Ще процитирамъ само два откжслека.

„Бѣла самъ, бѣла юначе,
Цѣла съмъ свѣта огрѣла.
Единъ бѣ Карлакъ останалъ
И той не щеше остана,
Ами бѣ въ могла утоналъ".

— — — — — —

Другъ:

„Торнало ми е торнало
Смиленско бѣло момиче,

На срошу дуе бѣлъ вѣтеръ.
Снашкана му са люлеше,
Кайно въ горона елине.
Дюлбенчекъ му сж рѣеше,
Кайно на Карлакъ маглона.
Плитчици му сж **ройкаха**,
Кайно въ Арда рибкине.
Полици му са бѣлкаха,
Кайно въ мурено пенона.
— — — — — — —

Какви хубави сравнения, каква чиста, цвѣтиста речь!

И обяснимо. Обширниятъ и недостжпенъ родопски лабиринтъ е останалъ на страна отъ историческитѣ пжтища, по които е ставало нахлуването на разнитѣ чужди племена и народи и които презъ различнитѣ времена на нашето минало сж кръстосвали земята ни. Въ тази пресѣчена, гориста и лишена отъ пжтища планина, която представлява едно безбрѣжно море отъ стръмни вериги и високи върхове, тия чужденци, сж отбѣгвали да навлѣзатъ и, следователно, тѣ не сж могли да упражняватъ каквото и да било влияние върху живота, езика и културата на тия самобитни планинци.

Затворенъ въ своитѣ планински селища, откжснатъ и отдалеченъ отъ културнитѣ центрове на страната, българинътъ мохамеданинъ е лишенъ отъ най-елементарна просвѣта. Едва въ последно време се замисли за една по-широка и системна просвѣтна политика въ този край. И тъкмо поради своето невежество, тия чистокръвни, стопроцентови българи, не сж въ положение да направятъ разлика между

вѣра и народность.

Тѣ, за нещастие, упорито отождестяватъ тия основно различни понятия. За тѣхъ само турцитѣ сж мохамедани. Тѣ и не подозиратъ, че мохамеданството обгржща десятки най-различни народности, нѣмащи нищо общо по езикъ, мѣсто и култура и че турцитѣ, като народъ, сж едва десеть на сто отъ стороннницитѣ на мохамедовата религия.

И за това тѣ хранятъ добри чувства къмъ турската държава, къмъ турската народность. Знае се, че тамъ, кждето религиозниятъ фанатизъмъ е вече твърде много пречупенъ подъ влиянието на едно по-продължително въздействие на околната срѣда и на училището, какъвто е случаятъ въ Чепеларе и нѣкои околни села, това чувство на симпатии къмъ турцитѣ е значително отслабнало и съзнанието за народностния имъ произходъ твърде укрепнало.

Турскитѣ държавници, въ миналото и днесъ, предчувствуватъ, че този

здравъ елементъ скоро ще бжде загубенъ за тѣхъ и затова тѣ турятъ въ ходъ цѣла една мрежа отъ най-различни средства, за да гиприберат по-скоро въ границитѣ на своята държава, въ източна Тракия, да ги асимилиратъ и утре, евентуално, да ги противопоставятъ на своитѣ кръвни братя. Турската общественость и турската преса сж особено чувствителни къмъ сждбата на това българско племе. По поводъ станалата престрелка, не отколе, на южната ни граница, въ Девинско, поради опита на нѣколцина българи — мохамедани нелегално да минатъ границата за Гърция, при която престрелка биде убитъ единъ отъ тия българи, турскиятъ печатъ откри една страшна кампания противъ България и българското правителство. Турцитѣ се престараватъ въ своята защита. Ако е въпросъ за *вѣротърпимость* — единствената областъ, която тѣхъ, като едновѣрци съ българитѣ — мохамедани, може да интересува, България е дала изобилни доказателства. Турцитѣ въ България се ползуватъ съ пълна религиозна свобода. Мохамеданитѣ — българи пъкъ иматъ и една привилегия въ това отношение, каквато не ще срещнете въ никоя друга държава, а най-малко въ Турция. Българската държава плаща отъ своя бюджетъ на учители, които учатъ децата на българитѣ мохамедани на коранъ (вѣроучение). Тя подпомага тѣхнитѣ имами и мюфтии и поправя и строи джамии, тамъ гдето стане нужда. Могатъ ли турцитѣ да посочатъ на такова третиране друговѣрскитѣ общини въ своята държава? Напротивъ. Кемалъ забрани расото на християнитѣ свещеници. Тамъ брутално се посегна върху чуждитѣ училища и се ограничи религиозната свобода.

Целитѣ, следователно, които Турция и турската преса преследва, като взема подъ свое покровителство това чисто българско племе, сж твърде прозрачни. Ще успѣе ли, обаче, турската пропаганда, съ своитѣ агенти и емисари, които кръстостватъ българо-мохеданскитѣ селища и щедро обещаватъ имоти, пари и инвентаръ, да изсели тия планинци и ги прибере въ Одринско, това ще зависи, преди всичко отъ нашето отношение къмъ този голѣмъ **националенъ проблемъ.**

Ние сме малъкъ народъ,

наброяващъ едва шесть милиона. Ще бѫде следователно, истинско престѫпление да оставимъ да отрежатъ отъ нашето национално тѣло единъ такъвъ голѣмъ кѫсъ отъ близо 100,000 души. Голѣми нации правятъ всичко възможно да поощрятъ и увеличатъ прирѫстьта на населението си. Дори самата Турция си е поставила за цель да удвои населението си въ единъ периодъ отъ нѣколко десятки години. Това сѫ повеленията на нейниятъ реформаторъ — Кемалъ Ататюркъ. За отбелезване е фактътъ, че турската пропаганда, въ своята емиграционна политика, има за обектъ не турското население въ Кѫрджалийско и Делиорманско, а българитѣ — мохамедани въ Родопа. Има случаи, когато бежанци турци отъ Кърджалийско, които нелегално сѫ минавали границата, да бѫдатъ връщани отъ турскитѣ гранични власти обратно въ България. Това, обаче, никога не става съ прибѣгналитѣ презъ границата българи мохамедани.

Не бива да се забравя отъ друга страна, че това българско племе населява голѣмиятъ родопски масивъ, по който минава нашата южна граница нѣколко стотици километри на длъжъ и 100—150 клм. на ширъ е тази обширна планинска погранична зона. Ще бѫде едно необоримо нещастие за страната ни, съ огледъ на нашето бѫдаще, ако този **граниченъ лабиринтъ** се изпразни и опустѣе. Никой другъ, това нека се запомни, не ще дойде тукъ да се засели Само това планинско племе може да живѣе при тия тежки и сурови условия на животъ. Съ вѣкове тѣ сѫ живѣли тукъ и сѫ се приспособили къмъ климата, географския и стопански строежъ на тази планина. Нито единъ бежанецъ не дойде, нито пъкъ за напредъ ще дойде да се настани въ Родопа.

Да задържимъ и здраво закрепимъ това планинско племе къмъ неговитѣ родни огнища, това трѣбва да бѫде нашата първа грижа. Да подпомогнемъ, наредъ съ това, то да се

осъзнае народностно

и се приобщи къмъ нашата държава и общественость — къмъ това ще трѣбва да насочатъ вниманието си и усилията си нашитѣ държавници и общественици.

Въ тази насока до сега почти нищо системно и разумно не е направено. Напраздни сѫ останали пи-

санията и апелитѣ на голѣмия родопчанинъ г. Ст. Н. Шишковъ. Ние сме свидетели на едно пълно безразличие, на тжпо нехайство и престжпно безгрижие къмъ този отъ първостепенно значение националенъ проблемъ. Никакво държавно становище. Никаква програма. Никаква задача. Каквото се е правило, то е било необмислено, случайно и е давало, почти, винаги, отрицателни резултати. На 1912 – 1913 год. ние се опитахме да ги върнемъ къмъ християнската вѣра чрезъ масово и повсемѣстно

покръстване.

Тръгнахме по пжтя, по който турската държава преди 3-4 вѣка бѣ минала. Това бѣ едно осждително кжсогледство, една фатална грѣшка. То не даде и не можеше да даде никакъвъ резултатъ. Онова, което можеше да стане въ една историческа епоха на пълно безправие и незачитане човѣшката личность и съвесть, бѣ вече съвсемъ невъзможно и неосжществимо за днешния вѣкъ на култура и цивилизация. Това дойде да отекчи положението: направи тия, инъкъ довѣрчиви българи, по-затворени, по-страхливи и по-голѣми пазители на религията си. Отчуждихме ги. Тѣ и днесъ живѣятъ съ убеждението и страхътъ, че можемъ да посѣгнемъ отново на вѣрата имъ.

Злото е, че и до днесъ нашето общество и органитѣ на властьта по специално, не сж въ положение да направятъ разлика между турци и българи мохамедани. Заради религията имъ, ние ги таксуваме като турци. Често ги ненавиждаме. Гонимъ ги. Заинтересовани пъкъ спекуланти, въ желанието си да имъ закупятъ имотитѣ на безценица, правятъ всичко да раздухватъ умразата противъ тѣхъ, да ги злопоставятъ, да ги заплашватъ, съ цель да ги изселятъ. И винаги, въ такъвъ случай — отъ опитъ знаятъ това — тѣ успѣватъ за смѣтка на тия нещастници да спечелятъ добри пари и ценни имоти. Тамъ дето се забелѣзва антагонизъмъ между българи-християни и българи-мохамедани, той е на тази почва.

Единъ личенъ споменъ.

Българитѣ-мохамедани отъ с. Богутево — Чепеларско, следъ покръстването, обидени, се бѣха изселили. Следъ войната тѣ отново се върнаха въ роднитѣ си огнища. Имотитѣ имъ, за щастие, не били продадени. Срещнахъ ги при Бачковския монастиръ, на пжть за Богутево. Окжсани, голи

изтощени — приличаха на тълпа просѣци. Бѣше лѣтенъ день. Насѣдали на групи до бликащитѣ изобилно студена вода монастирски чешми, тѣ сияеха отъ радость и възнасяха благодарствени молитви къмъ Аллаха, че ги е оставилъ живи да видятъ пакъ планината, въ която сж се родили и израсли и да пиятъ студенитѣ й, бистри води.

—Тежъкъ ни бѣ тамъ живота—обясняваха ми тѣ. Ние не можехме да си вадимъ хлѣба отъ земитѣ, които ни дадоха. Трѣбваше по 4—5 пжти да ги оремъ, а добитъцитѣ ни бѣха слаби. Водата е кладенчева, тежка и гжста. Боледувахме отъ малария. Половината измрѣха. Всѣко семейство остави 2—3 гроба. Избѣгахме съ мжка. Тамъ турцитѣ отъ околнитѣ села ни гледаха съ криво око. Всички говорятъ турски. Езика имъ не разбирахме. Гонѣха ни отъ мерата. Бияха ни. Наричаха ни **гяури** (българи). Не даваха свои момичета за жени на наши момчета. Живѣехме откжснати, чужди, и властитѣ ни гледаха съ недовѣрие.

Незавидна е, наистина, сждбата на това българско племе. Ние, унасъ, поради едно пакостно недоразумение, ги третираме като турци. Въ Турция тѣхъ ги ненавиждатъ, защото сж българи (гяури).

Но, да продължа. Моята задача на това мѣсто е да посоча или по-скоро—да изброя на кратко още нѣкои отъ по-сжщественитѣ причини и обстоятелства, които сж прѣчили, прѣчатъ и днесъ на тия здрави българи, да се почувствуватъ въ нащата държава като у дома си и окончателно да се приобщатъ къмъ нашия националенъ и държавенъ животъ.

По време на балканската война цѣли села избѣгаха на югъ съ турскитѣ войски и само 1 — 2 месеци по-кжсно се върнаха обратно по домоветѣ си. Други, следъ покръстването, се изселиха въ Турция. Имотитѣ си много отъ тѣхъ оставиха непродадени. Следъ нѣколко години се завърнаха, ала държавата бѣ влѣзла въ владение на тѣхнитѣ имоти. Въ първиятъ случай — за тия, които бѣха избѣгали съ турскитѣ войски и следъ това се върнаха — думата ми е за българитѣ - мохамедани въ Девинско, — държавата по силата на едно правило въ международното право, споредъ което ставатъ държавни имотитѣ на онѣзи, които избѣгатъ съ неприятелскитѣ войски — задържа имотитѣ на цѣли села и ги обяви за държавни,

И тия кротки, трудолюбиви и винаги подчинени на законъ и власть българи, намѣриха кѫщитѣ си, градинитѣ, нивитѣ и ливадитѣ си въ ръцетѣ на държавата.

Цѣли двадесеть години тѣ мълчаливо, търпеливо и безропотно плащаха скѫпъ наемъ на държавата, за да живѣятъ въ собственитѣ си домове и да обработватъ собственитѣ си имоти! И едва въ последнитѣ години нашиятъ тѫпъ бюрократизъмъ превъзмогна най после себе си, разбра, макаръ и кѫсно, че това сѫ наши еднокръвни братя и имотитѣ имъ бидоха върнати. Привеждамъ този случай, защото той най-добре ни дава картината, за онова безгрижно, нехайно, или поправо, престѫпно отношение, което сѫ заемали до сега нашитѣ управници къмъ този голѣмъ български проблемъ.

А и онѣзи, които следъ доброволно изселване се завърнаха — думата ми е за селата: Зорница, Богутево, Забърдо и др. и които сѫщо намѣриха имотитѣ си въ ръцетѣ на държавата, трѣбваше много години подъ редъ да чакатъ, да молятъ и да преживѣватъ голѣми разочарования, докато имъ се върнатъ имотитѣ. Финансови агенти, бирници и други чиновници въ нашата бюрократическа иерархия дълго и по най-различенъ начинъ тормозеха и използуваха тия нещастни, простички и наивни българи, докато имъ предадатъ въ ползуване неотдавна напустнатитѣ, при изселването недвижими имоти.

Чл. 2 отъ закона за горитѣ въ срѣдна Родопа биде приложенъ по единъ начинъ, който издава липсата на най елементарно разбиране и държане смѣтка за нуждитѣ и живота на планинското население. Специални комисии по чл. 3 отъ цитирания законъ имаше да опишатъ и разграничатъ горитѣ яйлаци въ този край. И комисиитѣ опредѣлятъ за държавна собственость — яйлаци — горитѣ, пашата и водопоя така, че много села — найвече въ Девинско, оставатъ *безъ никаква общинска мера*. Смѣтка не се е държало за миналото, за живота и поминъка на населението. Сега множество села сѫ безъ своя мера. Държавна е пашата до самитѣ жилища и обори! И тия и безъ това бедни и гладуващи планинци плащатъ на държавата за всѣка глава отъ своя добитъкъ такса съ множество връхнини, за да иматъ право да пасатъ добитъцитѣ си вънъ отъ селото.

И което е още по-интересно — плащатъ не само лѣтна, но и *зимна паша*. Тукъ падатъ дълбоки снѣгове. Никаква паша, разбира се, нѣма зимно време. Добитъцитѣ цѣла зима сж вързани на ясла. Но нали ще отидатъ на рѣката да се напоятъ? Ще минатъ, значи, презъ държавни земи и споредъ хитритѣ пресмѣтания на нашитѣ изобретателни фискални и горски власти, ще плащатъ паша и за зимата!

Никжде другаде у насъ нѣма село безъ своя общинска мера. Дори и ако би имало село безъ такава, държавата ще се погрижи да му я създаде. Тукъ—въ Девинско—държавата чрезъ своитѣ органи е имала добрата и похвална грижа да ги отнеме и да остави селата безъ мери.

Чуждъ елементъ, защо ще се грижимъ за него?—Да си отиде въ Турция!

Така съмъ слушалъ да говори не единъ отъ нашата тежка горска и административна бюрокрация.

Знаятъ се и днесъ границитѣ на селскитѣ землища. И ако стане убийство, напр., въ нѣкое отъ тия землища, селото, по силата на закона за ограничение кражбитѣ, грабежитѣ и пр. ще плати обезщетение отъ 10 или 15 хиляди лева на близкитѣ на убития. Когато дойде редъ, обаче, до използуване на сжщото това общинско землище, тамъ държавата се намѣсва, то е нейна собственость, следователно, селянитѣ не могатъ да го използуватъ, ще плащатъ наемъ за пашата и водопоя. Селскиятъ добитъкъ гладува, а има огромни пасища въ които трѣвата остава неизползувана — мѣстата сж обявени за охранителни или строго охранителни. Често безъ никаква нужда. За най-малкото и невинно нарушение—актове. Много често актове се инсциниратъ за изнудване. Има села съ стотици хиляди лева горски глоби.

Тази откжсната отъ свѣта покрайнина бѣ до скоро истинска Калифорния за мнозина чиновници и кариеристи. Тукъ се пращаха за наказание негоднитѣ и провиненитѣ държавни служители. Други искаха служба въ този край съ явното намерение на бързо да забогатеятъ и следъ това да напуснатъ. И това покорно, довѣрчиво и беззащитно племе, дълги години подъ редъ, бѣ подложено на систематично изнудване съ най-ловки и прикрити способи.

То бѣ плячка на корумпирани и алчни за бързо забогатяване обществени служители. Горски и акцизни чиновници и днесъ тукъ сж истински плашила за тия простички и покорни българи. Така се уби вѣрата у тѣхъ въ държавата, закона, справедливостьта.

Голѣмо природно богатство въ този край сж иглолистнитѣ елови и борови гори. Разумно и съ огледъ нуждитѣ на мѣстното население използувани тѣзи гори биха създали благоденствие на тия планинци. Ала тѣ живѣятъ край тия богатства бедни, дрипави, гладни. За да се ползуватъ отъ горитѣ властьта чрезъ своитѣ органи ги *застави* преди 7—8 години да образуватъ трудови горски кооперации. Обнадежди се този гладенъ свѣтъ. Формираха се кооперациитѣ. Много отъ тѣхъ, за да имъ се дадатъ трупи, построиха дъскорѣзници по за 100—200—400 хиляди лева. И току що се почна работа въ горитѣ, макаръ и въ крайно ограниченъ размѣръ, его, че се измѣни начина на използуването на държавнитѣ гори. Въведе се стопанската експлоатация. Държавата отсича материала, изнася го вънъ отъ гората и тамъ го продава на търгъ. Разбира се, че той—материала—ще падне по-лесно въ ржцетѣ на търговцитѣ, отколкото въ тия на кооперациитѣ, както и става. И всичкиятъ спестенъ трудъ на тия бедни хора, какъвто представляватъ отъ себе си построенитѣ дъскорѣзници, сега отива по вѣтъра. Кооперациитѣ ще ликвидиратъ при това положение съ тежки задължения, които неизбѣжно ще легнатъ пакъ върху немощнитѣ плещи на членоветѣ.

Спирамъ се на този фактъ, за да подчертая—колко малко се държи смѣтка, при нашитѣ чести стопански експерименти, за нуждитѣ и поминъка на населението въ този планински край, за което, като добри българи, дължимъ специфични грижи. Горитѣ, като обществено богатство, безпорно, трѣбва да бждатъ пазени, ала не бива да се забравя, че не по-малко богатство сж и не по-малка стойность иматъ ония живи сжщества, които населяватъ тия планини и които сж единъ необходимъ елементъ за всѣка държава: нѣма държава безъ народъ, безъ население. Не бива да се изпада въ крайности. Трѣбва да се поставятъ въ хармония интереситѣ на

горското стопанство съ тия на хората, на които сждбата е отредила да се раждатъ и живѣятъ край тѣзи гори.

Поставени да живѣятъ при тѣзи тежки условия, затруднени въ своятъ поминъкъ и много пжти дразнени и тормозени, у тѣхъ, естествено, често се поражда идеята да потърсятъ другаде по-добри условия за преживѣване, да мислятъ за изселване. Това не бива да ни изненадва. За това ние нѣмаме право да ги упрекваме. Не отъ липса на любовь къмъ родната земя, къмъ роднитѣ планини, тѣ сж готови да напустнатъ роднитѣ си огнища. Планинецътъ е особенно много привързанъ къмъ своя домъ къмъ своитѣ планини. И само тази безгранична обичь

къмъ планината,

въ която сж се родили и израстнали, имъ дава сили търпеливо и безропотно да понасятъ тежкитѣ несгоди на своя толкова много омжчненъ животъ.

Нека се знае, че съ идеята за изселване и търсене другаде поминъкъ, живѣятъ и много чисто християнски села въ този край. Не веднажъ населението на тѣзи села се е обръщало къмъ държавата съ молби да му се намѣрятъ мѣста, да се пресели. Селото Соколовци (Долно-дерекьой) Смолянско, отдавна прави постжпки да му се позволи да се пресели въ нѣкое отъ селата въ Девинско. До колкото ми е известно, това имъ е отказано. Посочени имъ сж землища въ Дели-ормана. Ходила е и комисия отъ селото да преговаря за закупване на имоти и мера.

По този случай ще си позволя тукъ да открия една скоба.

Никакъвъ държавнически разумъ нѣма въ това —да се преселватъ срѣднородопчани въ вжтрешностьта на царството, щомъ има възможность тѣ да бждатъ настанени пакъ въ нѣкои села на Родопа. Държавата има интересъ да не се обезлюдва тази обширна планинска гранична зона. Девинско има само около 12,000 жители. Почвата е сравнително добра. Има обширни гори, които могатъ да дадатъ добъръ поминъкъ на още толкова население, следъ прокарването на шосето Кричимъ — Девинъ, което усилено се работи и което за още година — две ще се прокара и използува. Това шосе ще повдигне бързо стопанскиятъ животъ въ този край и ще

създаде възможности за едно сравнително широко благоденствие на жителитѣ отъ тази сега откжснатa отъ свѣта покрайнина. Съ огледъ именно на този утрешенъ день, на тѣзи сигурни добри переспективи, ще трѣбва да се позволи притѣсненитѣ въ своя поминъкъ християнски села въ Смолянско да се преселятъ въ Девинско. Това разселване на християни българи по селата, населени съ българи мохамедани ще бжде полезно и отъ друга страна— съжителството имъ, неизбѣжно, ще подпомогне много за по-бързото народностно осъзнаване на българитѣ мохамедани.

А и не бива да се излага на рискъ живота на тия планинци: мжчно ще се приспособятъ тѣ къмъ климатическитѣ условия на полето. Мнозина отъ тѣхъ още първитѣ години ще се разболѣятъ и ще измратъ. Имаме направени опити въ тази посока, които трѣбва да ни послужатъ за добъръ урокъ.

Въпросътъ за задържането и закрепяването изобщо на срѣднородопчани, били тѣ българи-християни или българи-мохамедани, къмъ тѣхнитѣ родни огнища, е, както казахъ, единъ голѣмъ национаменъ проблемъ. Нѣма нужда човѣкъ да има качествата на държавникъ, за да разбере това. Излишно е дори да се навеждатъ и аргументи въ тази посока.

***

Преди да мина къмъ разглеждане конкретно на въпроситѣ — какво трѣбва и какво би могло да се направи за закрепяването на българитѣ мохамедани къмъ тѣхнитѣ планински селища и какъ биха се, въ едно по-кратко време, народностно осъзнали, ще трѣбва, съ две думи, да отбележа онова спесифично стопанско положение, което се създаде следъ откжсването на Бѣломорието и което дойде обективно да влоши и препречи нормалния стопански животъ въ този край.

Хлѣбътъ,

насжщниятъ хлѣбъ, той, на първо мѣсто, трѣбва да бжде осигуренъ на едно население, за да може то спокойно да живѣе и да се привърже къмъ своята земя, къмъ своятъ домъ.

Населението въ необятниятъ родопски масивъ се откжсна отъ приморието. Това се знае, ала никой отъ нашитѣ държавници не си постави за задача да проучи и разбере какви страшни последици донесе този печаленъ исторически фактъ за наша-

та обширна планинска покрайнина. Тя живѣеше съ приморието. Тя дишаше чрезъ него. Голѣми и изобилни поминъчни източници наведнажъ пресъхнаха.

Скотовъдството, което прехранваше едва ли не половината отъ този планински свѣтъ, следъ загубването на зимната паша, на бързо, въ нѣколко години, западна и днесъ имаме само печални остатъци отъ него. Разбира се, че и нашата педантична горска политика, дойде да подпомогне въ не малка степень неговото по-скорошно погребение.

Занаятчийството, което носеше благоденствие на множество български християнски села въ този край, сжщо угасна. Това доведе стопанската безпжтица. Отъ тукъ иде и трагедията въ живота на тѣзи планинци. Положението не би било така безизходно и гладътъ не би свилъ зловещо гнѣздо въ тѣзи красиви планини, ако нашата държава, респективно нейнитѣ ржководители, не бѣха лишени отъ найобикновенната предвидливость и инициатива. Родопа можеше и може да изхрани своитѣ гладни чада. Тя е тъй богата съ подземни и надземни природни дарове! Ала никой не пожела да ги използува. Тукъ, въ Срѣдна Родопа, се откриха и подъ носа на държавата разработиха петь богати минни залежи. Частната инициатива хвърли десятки милиони лева, откри сърдцето на Българския Руръ, ала инертната наша държавность, апатично и съ непростено равнодушие се отнесе къмъ тия голѣми стопански блага и не пожела да подпомогне тѣхното широко използуване, чрезъ прокарване на една ж. п. линия, за да се облекчи сждбата преди всичко, на изнемогващитѣ и гладуващи родопчани, да създаде стопански животъ въ този край.

А ето—цѣли 23 години стоятъ безъ горски пжтища най-обширнитѣ гори на Родопа, каквито сж „Герзовица“, „Шабаница“ и др. въ Смолянско и Девинско. Материалитѣ въ тѣхъ гниятъ, а планинцитѣ, живущи край тия гори гладуватъ, живѣятъ като просѣци и подаватъ къмъ държавата ржка за подаяния. Наистина, държавата често е милостива—отпуща имъ по нѣколко крини царевица, ала като че по нѣкаква ирония на сждбата, бирникътъ никакъ не иска да се проникне отъ тия високо хуманни чув-

ства на нашитѣ държавни ржководители, затова въ сжщото време бърза да продаде и последната вещь отъ бедното домакинство на тия гладуващи хора...

Дайте да подпомогнемъ прехраната на срѣднородопчани, ала не съ подаяния, а съ създаване работа, чрезъ широко използуване руднитѣ и горски богатства въ този край и тогава всѣка помисъль у тия планинци за изселване, ще изчезне.

* * *

Остава да се спра и разгледамъ, накратко, два въпроса — първо, какво може и какво трѣбва да се направи, за да привържемъ и закрепимъ българитѣ-мохамедани къмъ тѣхнитѣ родни огнища и второ, мероприятията, които биха подпомогнали тѣхното по-бързо народностно осъзнаване.

I.

Отбелезахъ по-горе стопанската безпжтица, въ която, следъ загубването на Бѣломорието, е изпаднала цѣлата тази родопска покрайнина. Когато е дума за едно здраво привързване на родопчани и по специално на българитѣ мохамедани къмъ тѣхнитѣ родни планини, ще трѣбва да подчертая, на първо мѣсто, като предпоставка, необходимостьта отъ едно бързо и ефикасно подпомагане стопанскиятъ животъ на тия планинци. Нѣма спокоенъ животъ безъ осигуренъ хлѣбъ. Това подпомагане не може и небива да се изрази въ отдѣлни, откжслечно взети, инициативи. То трѣбва да представлява една цѣла система отъ добре обмисляни и съобразени съ мѣстнитѣ условия и нужди мѣроприятия. Безъ претенции за едно изчерпателно разглеждане, ще си позволя тукъ да набележа нѣкои отъ тѣхъ.

1. **Миннитѣ богатства** въ Срѣдна Родопа, по мнението и преценката на меродавни лица и специалисти, могатъ да бждатъ единъ неизчерпаемъ източникъ на благосъстояние. Цѣлата область отъ височинитѣ южно отъ Асеновградъ до днешната гръцко-българска граница е осѣена съ множество добре проучени рудни залежи, разработени и открити оловно-сребърни и цинкови периметри, нѣкои отъ които днесъ слабо се използуватъ, а други чакатъ да бждатъ широко разработени и използувани.

Хиляденъ свѣтъ, който днесъ живѣе край тия богатства и гладува, би намѣрилъ тукъ приложение на своя трудъ. Част-

ната инициатива, както това изтъкнахъ и на друго мѣсто, е безсилна и неможе сама да преодолѣе препятствията, които се изпречватъ по пжтя на едно успѣшно и рационално използуване на тия природни дарове на нашата земя.

Намѣсата на държавата, въ една или друга форма, е належаща и необходима. Да се свържатъ тия рудни залежи съ удобни пжтища—условие безъ което тѣ никога не биха били рентабилно използувани— е една крещяща необходимость, която мнозина наши ржководни лица сж вече разбрали, но като че нѣматъ време и воля да пристжпятъ къмъ разрешаването веднажъ за винаги на този проблемъ. Наредъ съ задоволяването нуждитѣ на нашия вжтрешенъ пазарь отъ метали, които днесъ внасяме отъ вънъ, експлоатацията на тия подземни богатства ще създаде поминъкъ и благосъстояние въ този хронически гладуващъ планински край.

2. Използуването на иглостнитѣ гори въ срѣдна Родопа не може и не бива да остане въ положението, въ което днесъ се намира. Това използуване е много ограничено и то главно поради липса на **горски пжтища.** Обширни обекти отъ тия ценни богатства още не сж засѣгнати. Достатъчно е да посоча на две отъ най-голѣмитѣ гори въ горнитѣ течения на р. Вжча, а именно: „Шабаница" и »Герзовица«, които и до днесъ нѣматъ удобни горски пжтища и затова стоятъ незасѣгнати, за да се потвърди тази моя мисъль. Търсимъ да подпомогнемъ прехраната на голѣмото множество българи-мохамедани, които живѣятъ въ съседство съ тия гори, пращаме имъ царевица, за да ги изхранимъ, а нищо по-лесно отъ това — да бждатъ ангажирани срещу малка надница да прокаратъ горски пжтища отъ тия гори до Чепеларе и други пунктове, где то има гатери за обработката на тази голѣма дървесна маса и съ това да имъ създадемъ, първо, платена работа и, второ, да откриемъ и направимъ възможно използуването на голѣмитѣ запаси отъ ценни иглолистни материали, които всѣка година гниятъ, оставени неизползувани. Тамъ, въ тия гори, ще закипи работа. Стотици и хиляди сѣкачи, дѣлачи, колари и др. ще намѣрятъ своята прехрана, а и държавата ще прибере въ своята каса зна-

чителни суми отъ повишената тарифна цена на тая обезценена днесъ, поради липса на пжтища, дървесна маса. Посочвамъ тия две гори само като примѣръ. Такова е положението и въ другитѣ гори. У насъ се говори много често за рационалното използуване на горитѣ. И само се говори, защото може ли да става дума за едно разумно и доходно използуване на нашитѣ горски богатства, при липсата на удобни горски пжтища? А такива вие не ще намѣрите въ никоя отъ държавнитѣ гори въ нашия край.

3. Да се ревизиратъ всички протоколи по чл. чл. 2 и 3 отъ закона за горитѣ, съ огледъ да се даде на всички села, на които е отнета или е недостатъчна пашата, необходимото пространство селска мера за паша на добитъка. Не бива да се забравя, че скотовъдството въ този планински край е единъ отъ основнитѣ поминъчни източници на населението. Ще трѣбва да се направи всичко възможно да се приведатъ въ съгласие интереситѣ на горското стопанство съ тѣзи на скотовъдството.

4. Да се насърдчи и организира обработката и продажбата на тютюневото производство въ ония села, гдето то има благоприятни условия да вирѣе. Ароматния джебелски тютюнъ, който тукъ се произвежда, ще трѣбва, подъ грижитѣ на държавата, да намѣри пласментъ. Необходимо е да се направи всичко щото и самата обработка на тютюня да става тукъ, въ по-голѣмитѣ селища. Така ще намѣрятъ стотици семейства приложение на своя трудъ и ще осигурятъ своята прехрана. Добъръ примеръ въ тази посока ни дава дейностьта на тютюневата кооперация „Български джебелъ" въ Райково. Тамъ почти презъ цѣлата година работятъ по 400 - 500 мѣстни работници по обработката на тютюня и съ това твърде много подпомагатъ прехраната на своитѣ семейства.

Тамъ гдето има благоприятни условия за овощарство, пчеларство и изкуствено развъждане на риба, ще трѣбва да се положатъ незабавно грижи за насърдчение и подтикване развитието на тия поминъчни отрасли. За цельта ще трѣбва да се откриятъ и поддържатъ въ всѣка централна община разсадници и да се назначатъ вещи и преданни специалисти, които да да-

датъ необходимитѣ познания и практическа подготовка въ тази посока.

5. **Да се уреди въпроса съ собственостьта** на недвижимитѣ имоти на българитѣ мохамедани по начинъ, който да имъ даде възможность да се почувствуватъ обезпечени и привързани къмъ своитѣ огнища.

6. При известната вече беднота, въ която е изпаднало изобщо населението въ Срѣдна Родопа и което е предизвикало систематичното отпущане храни за изхранването на това гладуващо планинско население, явява се наложително то *да се освободи, за единъ периодъ отъ петь години, отъ плащане на данъци*. Това не ще има нѣкакво особено отражение върху държавния бюджетъ. Така, обаче, ще се даде възможность на българитѣ мохамедани да се съвзематъ, ще се избѣгне аномалията — държаввта да имъ отпуща храни, а бирника да имъ продава котлитѣ и чергитѣ и, най после, ще имъ се дадатъ непосредствени доказателства за това, че държавата полага майчински грижи за тѣхъ и тѣхнитѣ деца.

7. Едва ли другаде у насъ партизанството, въ най-лоша смисълъ на тази дума, е направило такива опустошения, както то е сторило въ този откжснатъ и забравенъ край. Фискалнитѣ закони много често сж служили тукъ като едно удобно орждие за печелене на гласове и за изнудване. Има села, които сж обременени съ стотици хиляди лева глоби по закона за горитѣ и закона за акцизитѣ. Това страшно влошава положението на тия бедни хора. То отчайва. Повечето отъ тѣхъ нѣматъ никаква възможность да ги платятъ. Това ги угнетява. Актъ на справедливость и на държавническа мждрость ще бжде *опрощаването изцѣло на всички тия глоби*.

8. И все пакъ, когато е дума за мѣроприятия, целящи създаване стопански животъ въ този отдалеченъ край, въ центъра остава да стърчи проблемътъ за *една модерна съобщителна артерия* която да свързва тази откъсната покрайнина съ вжтрешностьта на страната. Безъ такава, стопанското и културно повдигане на Срѣдна Родопа, ще остане само едно пожелание. И ако радикалното разрешение на този проблемъ — постройката на една желѣзница — не би могло днесъ да се предприеме, налага се *паважа*

на шосето Асеновградъ—Чепеларе—Смолянъ, който е отпочнатъ, да се завърши въ 2—3 години. Така само хронически гладуващото население въ Родопа, ще има възможность да получи отъ Тракийската равнина евтини зърнени храни, ще изнесе по него своитѣ рудни и горски богатства и ще се свърже по-здраво стопански и културно съ пазарнитѣ и културни центрове на страната.

Голѣмата роля, която има да изиграе тази съобщителна артерия за задържането и приобщаването на българо-мохамеданитѣ къмъ нашия общественъ и държавенъ животъ, струва материалнитѣ жертви, които се правятъ и ще се направятъ за нея.

II

Това, което характеризира днешното време, е непрестатниятъ стремежъ на народитѣ къмъ масова просвѣта. Всѣка държава изразходва огромни средства за подържане училища, читалища, театри и пр. Животътъ днесъ е толкова много усложненъ въ всички направления, че само интелектуално издигнатия индивидъ може успѣшно да се справи съ него. Тежко на простиятъ, невежиятъ. Това инстиктивно усещатъ всички съсловия. И най-бедниятъ се стреми да даде образование на своето дете. Така той смѣта, че е изпълнилъ своятъ родителски дългъ: снабдилъ го е съ най-мощното оръжие въ тежката борба за по-сносно съществувание.

Тежка е сѫдбата на нашитѣ българи мохамедани. Тѣ тънатъ въ непроходимо невежество. Чуждо е тѣмъ днешното време на култура и прогресъ. Тѣ сѫ още съ манталитета на срѣдновѣковието. Тѣхниятъ религиозенъ фанатизъмъ не имъ позволява да разбератъ своя националенъ произходъ. Историческиятъ опитъ е доказалъ, че мъглата на религиозния фанатизъмъ се пръска само отъ топлитѣ лѫчи на просвѣтата. Дайте широка просвѣта на тия забравени и откѫснати отъ свѣта българи и тѣ неизбѣжно и бързо ще се осъзнаятъ народностно. Вината не е тѣхна. Едва въ последно време се замисля и се подема една планомѣрна и широка просвѣтна политика въ този откѫснатъ край. Дължа тукъ да отбележа —днешниятъ м-ръ на Народната просвѣта, *г генералъ Радевъ*, поставя здрави основи на една нова просвѣтна политика въ Родопа, която системно при-

ложена и продължена, ще ни даде, сигурно, разрешението на този голѣмъ националенъ проблемъ.

И тукъ, когато е дума за народностното осъзнаване на тия планинци българи, ще трѣбва да се предприематъ и приложатъ една цѣла система отъ мѣрки и инициативи, които, методично използувани, ще могатъ да ни доведатъ до единъ положителенъ резултатъ. Не бива да се ограничимъ само съ откриване на училища, както това правимъ въ християнскитѣ села.

Ще се спра, накратко и схематично, да посоча на онова, което, по мое разбиране, е необходимо да се направи въ тази посока.

1. **Училища** ще трѣбва да се откриятъ не само въ голѣмитѣ, но и въ най-малкитѣ селища. Тукъ не бива да се прилага общата наредба за необходимия минимумъ ученици, за да се добие право на училище. Основното образование далечъ не е достатъчно. То дава само една обикновена грамотность. Всички по-голѣмички селища ще трѣбва обезателно да иматъ прогимназия.

Тукъ, въ този край, не бива да се пращатъ случайни, млади и неолегнали учители. Да се учителствува въ българо-мохамеданскитѣ села е подвигъ. Условията, при които има да живѣе и работи, учительтъ, сж неописуемо тежки. Учительтъ, обикновенно, е принуденъ да живѣе въ мизерна квартира, да се храни съ овесенъ и царевиченъ хлѣбъ и много често да гладува. Училищата, въ повече отъ селата, сж полусрутени и паянтови бивши килийни турски мехтепи, съ прогнили подове и разнебитени стени, или пъкъ бивши яхъри, въ които сж задържали общинскиятъ добитъкъ. Съ тия импровизирани училищни сгради ще трѣбва въ най-близко време да се ликвидира. Въ всѣко село тукъ ще трѣбва да се издигне модерна училищна сграда, която да импонира и бжде храмъ на просвѣта и култура. При училището да се построи и жилище на учителитѣ, читалище и трапезария за ученицитѣ. Средства за тази цель не бива да се жалятъ. А и постройката на тия сгради, при наличностьта на евтини строителни материали, а сжщо тъй евтини работни ржце, ще струва, сравнително, много малко. На учителя трѣбва да се гарантира едно удобно жилище. За предпочигане е да се изпращатъ въ тия

села учителски двойки. На учителитѣ трѣбва да се подсигури прехраната или пъкъ да имъ се плаща допълнително възнаграждение.

Задължителното образование ще следва тукъ да се приложи въ неговата пълнота. Бившиятъ м-ръ на Народната просвѣта г. Муравиевъ съ едно окрѫжно отмѣни закона за Народната просвѣта, като освободи момичетата българо-мохамедани отъ задължително учение. Това, безпорно, бѣ една грѣшка. То бѣ сторено за да се получатъ избирателнитѣ гласове на тия простички но фанатизирани българи.

Ала не е достатъчно да се спази формата на закона, като се прибѣгне до крути мѣрки и глоби. Не бива да се забравя, че наредъ съ липсата на съзнание за ползата отъ учението, българитѣ мохамедани, съ рѣдки изключения, сѫ крайно бедни, и затова, за да бѫде приложенъ тукъ принципа на задължителностьта, необходимо е:

а) Държавата или общината да набавя всички учебници и учебни помагала на ученицитѣ отъ тия училища. Това се практикува вече въ нѣкои училища въ страната.

б) Да се открият трапезарии при българо мохамеданскитѣ училища, гдето да се хранятъ беднитѣ ученици. Това особено е необходимо за колибаритѣ. Често децата, за да отидатъ въ училище, трѣбва да изминатъ до колибитѣ си много километри, а това ги затруднява и става причина закона да не намѣри приложение.

2. **Допълнителни вечерни училища** трѣбва да се открият въ всички по-голѣмички българо-мохамедански селища за възрастнитѣ, гдето да имъ се дадатъ елементарни познания по бълг. езикъ, аритметика, история и география. Тия допълнителни училища да бѫдатъ задължителни за младежи до 17 год. възрасть.

3. **Пансиони**. Едно отъ средствата, което би дало най-добри резултати е уреждането на пансиони, въ които да се прибиратъ ежегодно сирацитѣ и беднитѣ, но способни и трудолюбиви деца. И понеже мѫчно е да се уреждатъ сега, при днешната криза, нови пансиони, тия деца— отъ двата пола—да се настанятъ въ сѫществуващитѣ сега пансиони за сирацитѣ отъ войната, за да следватъ въ основнитѣ училища, прогимназиитѣ,

гимназиитѣ и нашитѣ висши училища, споредъ своитѣ дарования. Нѣкои отъ тѣхъ да отидатъ и въ нашитѣ добре уредени промишленни училища.

Тукъ тѣ ще се намѣратъ въ непосредственъ допиръ съ нашия културенъ животъ и ще се приобщатъ къмъ него. Разбира се, тѣхната религия ще бѫде строго запазена. И когато тия деца завършатъ своето образование въ нашитѣ училища, усвоили нашата култура и напоени съ единъ другъ духъ, държавата ще има грижата да ги изпрати въ роднитѣ имъ села — едни като учители и учителки, други като кметове, секретари, бирници и пр. въ общинитѣ и държав. учреждения. Тамъ тия интелигентни хора ще отнесатъ едно ново съзнание, една нова българска култура. На тѣхъ, тѣхнитѣ близки и едновѣрци ще гледатъ съ уважение, съ голѣмо довѣрие и тогава широко ще откриятъ тия заблудени българи своитѣ души, и ще се приобщатъ къмъ насъ, къмъ нашия общественъ и държавенъ животъ, ще ни обикнатъ.

Трѣбва да се съжалява, че това до сега не е направено. На пръсти се броятъ българитѣ-мохамедани, които на свои средства сѫ добили у насъ срѣдно образование. Двама отъ тѣхъ сѫ отъ Чепеларе, съ срѣдно търговско образование и единъ отъ Смолянъ, свършилъ Райковската гимназия.

И което е много характерно за нашето отношение къмъ тѣхъ—дълги години тѣмъ не е дадена никаква държавна или общинска служба. Едва миналата година първитѣ двама бидоха назначени —единия за инспекторъ по корана, а другия—учитель въ Чепеларе. Този отъ Смолянъ, живущъ въ центъра на българо мохамеданскитѣ села, макаръ, че наредъ съ своето срѣдно образование, е и запасенъ подпоручикъ и днесъ е безъ работа. А селата въ този край иматъ множество чиновници отъ далечни краища на България, които никакъ не познаватъ бита на тия планинци. Давамъ тия конкретни случаи, за да подчертая колко малко у насъ се мисли по този националенъ проблемъ.

4. **Учители по коранъ (вѣроучение)** трѣбва да има при всѣко училище. Такива и сега има, ала тѣ по едно недоразумение вмѣсто *заплата* получаватъ *възнаграждение*. Тѣх-

нитѣ длъжности следва да се предвидятъ въ бюджета. Сегашното имъ положение е една аномалия. Заплаща имъ се едно мизерно възнаграждение и, обикновенно, не могатъ да го получатъ и следъ 8—10 месеци. А тѣ сж, често, хора съ тежки семейства. Това унизително състояние, въ което сж поставени, не бива да продължава. Тѣмъ найнапредъ трѣбва да се даде да почувствуватъ бащинскитѣ грижи на държавата.

За учители по коранъ трѣбва да се назначаватъ само българи-мохамедани. Никога турци. Държавата ще трѣбва да поеме грижата да се подготвятъ такива учители. За цельта ще е добре да се изпратятъ нѣколцина изъ между свършилитѣ нашитѣ срѣдни училища, *въ виспитѣ духовни училища въ Босна*, гдето ще могатъ да добиятъ едно по-широко духовно образование и следъ това тѣмъ да се повѣри откриването въ Родопа едно духовно училище, въ което да се подготвятъ просвѣтени учители по корана. Тѣ, добре подготвени, ще могатъ въ училищата да преподаватъ, вънъ отъ корана и други предмети.

Така веднажъ за винаги, ще се внесе успокоение всредъ масата българи-мохамедани, които живѣятъ постоянно съ страхътъ, че може да се посѣгне на религията имъ. Тѣ трѣбва да разбератъ и се убедятъ, че държавата не само нѣма да посегне върху тѣхната вѣра, но полага грижи тѣ да си останатъ добри мохамедани. Наредъ съ добритѣ българи православни, католици и протестанти, въ нашия националенъ букетъ ще имаме и добри българи мохамедани.

5. **Въ тѣсна връзка** съ казаното по горе стои и въпросътъ съ *молитвенитѣ домове (джамиитѣ)* въ българо-мохамеданскитѣ села. Централната община, а гдето трѣбва и държавата, ще следва да поематъ грижата и авансиратъ необходимитѣ суми за постройката и поправката на джамиитѣ въ тѣзи села. Въ много селища, поради познатата беднота на населението, молитвенитѣ домове сж полуразрушени и изпаднали въ едно крайно плачевно състояние. Да се подпомогне тѣ да бждатъ поправени и подобрени, е една належаща нужда. Психологическиятъ ефектъ отъ това ще бжде, безспорно, много голѣмъ.

Духовнитѣ лица (имами-

тѣ) съ голѣма мжка се подържатъ. Тѣмъ, обикновено се плаща въ натура отъ населението, като имъ се даватъ храни. И понеже последното хронически гладува, имамитѣ не получаватъ и това малко възнаграждение, което имъ е обещано. Интервенцията на държавата тукъ е необходима. Едно възнаграждение само отъ 10 лв. дневно на тия бедни духовни служители, би ги напълно задоволило. Това не ще струва на държавата, за всички българо-мохамедански села, повече отъ 300,000 лв. годишно. Така ние ще изпълнимъ единъ дългъ и ще закрѣпимъ вѣрата у тия българи въ нашитѣ добри намерения и братски отношения къмъ тѣхъ. А и самитѣ тия духовни лица, чието влияние надъ маситѣ е безспорно, ще се почувствуватъ привързани къмъ държавата, която подпомага тѣхната прехрана.

6. Всички младежи, вмѣсто да отбиватъ трудова повинность, *да бждатъ вземани въ редоветѣ на армията.* Тамъ, ония, които, по една или друга причина, сж останали неграмотни, да се научатъ да четатъ и пишатъ на майчиния си езикъ. Способнитѣ, които получатъ нѣкакъвъ чинъ, следъ уволняването имъ отъ служба, да се назначаватъ за стражари и, изобщо, да имъ се дава съответна държавна служба, било въ гражданското или пъкъ въ военното ведомство. Така ние ще имъ дадемъ да почувствуватъ, че ги третираме наравно съ всички други българи.

7. Българитѣ мохамедани, които иматъ образование, ще трѣбва да бждатъ предпочитани при назначаването на каквато и да било служба, въ райони на българо - мохамеданскитѣ общини и околии.

За сега, докато нашитѣ училища ни дадатъ достатъченъ кадъръ отъ образовани българо мохамедани, ще трѣбва при назначаването на последнитѣ, за тѣхъ специално, цензътъ, предвиденъ въ съответнитѣ закони, да не е задължителенъ. Това ще следва, да се предвиди въ закона за бюджета съ забележка или отдѣленъ членъ, както това се практикува въ много други случаи.

Съ това ще се развържатъ ржцетѣ на отдѣлнитѣ ведомства за назначаването на служба по-издигнатитѣ българо-мохамедани. Така ще се уреди и положението на назначенитѣ до сега учители българо мохамедани по коранъ и др.

служители по ведомството на народната просвѣта, които вмѣсто заплата, сега получаватъ възнаграждение.

8. Да се учреди единъ институтъ при м-вото на Народната просвѣта, къмъ който да се делегиратъ по единъ чиновникъ отъ всички други министерства. Задачата на този институтъ ще бѫде:

а. Да събере данни за положението на българитѣ мохамедани у насъ.

б. Да проучи тѣхнитѣ стопански и културно просвѣтни нужди и препорѫча мѣрки за тѣхното навременно задоволяване.

в. Да проследи дейностьта на турскитѣ агенти и емисари, които подбуждатъ тия наивни българи къмъ емигриране и вземе съответнитѣ инициативи за париране на тази пакостна агитация.

г. Да внесе единство въ разбиранията и действията на различнитѣ органи на властьта по този голѣмъ националенъ проблемъ и установи една строга последователность и приемственость изобщо въ стопанската и културно-просвѣтна политика, засѣгащи живота на тия българи.

***

Турция и българитѣ мохамедани.

Следъ като балканскитѣ народи единъ следъ другъ извоюваха своята свобода и се обособиха въ отдѣлни, самостоятелни държави, много естествено, за Турция изникна и се постави на разрешение голѣмиятъ емиграционенъ въпросъ. Тя бѣ принудена да прибере въ границитѣ си голѣми маси турско население, което по едни или други причини, не искаше или не можеше да остане повече въ новообразуванитѣ християнски държави. А Турция, макаръ и намалена, остана все пакъ обширна държава, рѣдко населена и, следователно, имаше и има интересъ да прибере въ границитѣ си турскиятъ елементъ отъ другитѣ държави.

Още следъ освобождението голѣмъ брой турски села се изселиха въ Турция. И отъ тогава непрекъснато — повече или по-малко — този процесъ на емигриране продължава. Следъ войнитѣ, особено следъ последнята война, настѫпиха времена на усилена национална дислокация. Политиката на турскиятъ националенъ реформаторъ, Кемалъ Ататюркъ, въ тази посока е ясно очертана. Той иска

да създаде една мощна държава. И затова си е поставилъ за непосредствена задачата да увеличи, на всѣка цена, турското население, първо, като прави всичко, за да улесни емигрирането на турския елементъ отъ други държави и, второ, като съ премии и др. средства насърдчи и засили раждаемостьта въ Турция.

Наредъ съ турцитѣ и не малко българи мохамедани, по едно национално недоразумение, се изселиха отъ България. Тѣ бидоха заселени между турски села и тамъ тѣ бързо и лесно се асимилираха и загубиха своя езикъ и своитѣ расови особености. Много отъ тѣхъ, поради лошитѣ климатически условия, при които бѣха поставени да живѣятъ, измрѣха.

Турция, както въ миналото, така и днесъ, проявява

особенъ интересъ

къмъ българитѣ мохамедани. До неотдавна турската държавна власть имаше грижата, всѣка година, по време на рамазана, да изпрати въ всѣко село, дори и въ най-отдалеченото и затънтено българо-мохамеданско селище, по единъ имаминъ, който да извършва религиозната служба. Мѣстни имами тѣ винаги сѫ имали и, следователно, нужда отъ духовници не се е чувствувала. Изпратенитѣ бѣха фанатизирани турци, добри оратори и вѣрни проводници на турската държавна политика. Тѣ величаеха исляма, насъскваха, фанатизираха тия прости и наивни българи и насаждаха систематично въ душата имъ ненависть и умраза къмъ тѣхнитѣ еднокръвни братя и родната имъ държава. Тѣ допринесоха извънредно много за изселването на българитѣ мохамедани. Тѣ бѣха необезпокоявани отъ никого, тия агенти на турската държава.

Ала и когато Турция се лиши отъ тия свои официални представители, тя не престана да държи, по най-различни пѫтища, контактъ съ тия българи, да ги подбужда и да прави опити да ги прибере въ своитѣ граници. Турскитѣ държавници и турската преса сѫ особено чувствителни, когато стане дума за това наше племе. Тѣ винаги сѫ готови да проявятъ спрямо него, никому ненуждни покровителствени грижи.

Съ турцитѣ, по този въпросъ, трѣбва да бѫдемъ на чисто. Това е едно здраво българско

племе, което не е и не може, въ никой случай, да се третира като турско малцинство у насъ.

Срещу всѣко домогване на турската държава, общественость и печатъ, ще трѣбва да се реагира ясно, открито и твърдо. Никакво колебание. За сждбата на тия стотина хиляди българи, пръснати изъ гънкитѣ на Родопа, заслужава, ако стане нужда, да влеземъ и въ откритъ конфликтъ съ Турция. Ние длъжимъ смѣла и непосредствена защита на тия наши еднокръвни братя. Тѣхната сждба е близка намъ. Ние длъжимъ да парираме и осуетимъ всички домогвания на Турция въ тази посока, да се погрижимъ да просвѣтимъ и издигнемъ тия планинци, да засилимъ тѣхното благоденствие и здраво да ги привържемъ къмъ тѣхнитѣ родни планини, къмъ тѣхната родна страна.

* *
*

Заключавамъ. Само широка и всестранна просвѣта и една висока култура — ще събуди съзнанието на тия българи за тѣхната народность. А ето, едва въ последно време, се грижливо трасира този широкъ и сигуренъ пжть. По него сж минали

сърбитѣ мохамедани.

Тамъ, въ Босна и Херцеговина, 60 — 70 години се работи въ тази посока. На 1885 год. се формира патриотическиятъ центъръ около в. *„Босанска вила“* (Босненска кжща) въ Сараево. Въ него ратуватъ за освобождението на сръбското племе отъ австрийското иго. Тамъ се поцема и борбата противъ *туризма*. Сътрудничатъ сърбитѣ мохамедани: *Османъ Джикичъ, Авдо Карабеговичъ, Риза бей Капитановичъ, Омеръ бей Сюлеманъ Пашовичъ, Бетъ Башогичъ, Салихъ Казазовичъ. Джазимъ Джатичъ, Аливеричъ Тузлакъ и др.*

Османъ Джикичъ подъ псевдонимъ Абдулахъ Заде, въ пѣснитѣ си, озаглавени „Сръбска вила“ (сръбска кжща) възпѣва свободата на сръбския народъ, който се обединява, за да счупи веригитѣ на робството. Другъ поетъ сърбинъ мохамеданинъ — *Алиеричъ Тузлакъ*, въ своитѣ стйхове въ в. „Босанска вила“, проклина ония сърби християни, които отричатъ и ненавиждатъ сърбитѣ-мохомедани.

Той пише:

„Вjера ми е, вjера вамъ е,
Ал зар зато, брачо, смjете,
Да нас турцим назовете!
Ево руке, стисните jе,
Ево груди, прислушните,
Ево душе ево лица,
Та зар ништа ни видите?
Ево песне ниjе вjешта,
Ал за своеjм лети jатом.
Немоjте ме више врjечат,
Зовите ме србом брачом".

(Вѣра ми е, вѣра вамъ е,
За това ли, братя, смѣете
Нази турци да зовете!
Ето ржка, стиснете я,
Ето гърди, прегърнете,
Ето душа, ето лице,
Нима нищо не виждате?
Ето пѣсень, не е кръшна,
Но за свойто трепти мило.
Повече не ме тровете
Зовете ме сърбинъ, свой брать.)

Джазимъ (Кязимъ) Джатичъ въ стихотворението „Сръбска гордость", вдъхновено пѣе за сръбското име, за сръбскиятъ народъ.*)

Позволихъ си да направя горнитѣ цитати, за да се види какво може да даде образованието, културата.

Отъ петдесеть години насамъ ние какво направихме, за да издигнемъ и просветимъ нашитѣ простички българи мохамедани, запратени отъ сждбата въ планинскитѣ усои на Родопа?

Отъ година едва ние имаме голѣмата радость да четемъ хубавитѣ и вдъхновени статии на единствения въ тази область, за сега у насъ, българинъ-мохамеданинъ *Арифъ Садъковъ* отъ Чепеларе. Той е младъ. Сега започва. Неговото перо за славянство и българщина е правдиво и силно. Въ вестницитѣ: Слово, Миръ, Нови дни, Утринна победа, Красногоръ и др. той описва положението на своитѣ едновѣрци българи и сочи пжтя за тѣхното народностно осъзнаване.

А трѣбватъ много, трѣбватъ стотици такива просвѣтени, смѣли и открити българи мохамедани, съ перо и слово да заработятъ всрѣдъ своитѣ близки, за да се сломи невежеството и коравия религиозенъ фанатизъмъ и огрѣе умоветѣ и душитѣ на тия планинци зарята на едно ново съзнание, на една нова мисъль, на единъ новъ духъ.

*) Сп. „Родопа", год. XIV, бр. 8.

Една предизвикана полемика

по българо-мохамеданскиятъ въпросъ.

За да обрисувамъ и дамъ една още по-пълна характеристика на онова невежество и неоправдана лекота, съ която видни наши общественици публицисти и отговорни лица въ страната, се отнасятъ къмъ този голѣмъ националенъ проблемъ, ще си позволя да изнеса и спра вниманието на читателя върху една интересна полемика, възникнала инцидентно по българо мохамеданскиятъ проблемъ.

Правя го още и защото това отнасяне къмъ този жизненъ за нашата държава и за нашиятъ народъ въпросъ не е история, не е минало, което можемъ да отминемъ и да забравимъ. И днесъ, за съжаление, голѣмото множество отъ нашето общество, а и не малка часть отъ повече или по-малко отговорнитѣ фактори у насъ, продължаватъ - погрѣшно и съ нищо неоправдано — да отождествяватъ тия здрави българи-планинци съ турцитѣ мохамедани.

И тъкмо като резултатъ именно на това погрѣшно и пакостно разбиране се явява онова безразличие и онази слаба заинтересованость къмъ тежката участь на това наше родно племе и липсата на една ясна, опредѣлена и приемствена културно-просвѣтна и стопанска политика, тъй необходима за този многолюденъ свѣтъ, закжтанъ въ дълбокитѣ и безбройни дипли на обширниятъ родопски масивъ.

***

Презъ 1927 год. българитѣ мохамедани, подбуждани отъ турски емисари, се бѣха подали на щедритѣ обещания, каквито обикновено въ такива

случаи се правятъ и бѣха готови — най вече въ Девинско и Смолянско—къмъ едно масово изселване.

По този случай написахъ въ пловдивския в-къ »*Борба*« отъ 27 VIII. 1927 год. статията

„РОДОПИТѢ СЕ ОБЕЗЛЮДАВАТЪ“

„Обширниятъ родопски масивъ е населенъ отъ помаци. Нѣмаме на ржка даннитѣ отъ последното преброяване, но тѣхниятъ брой, въ всѣки случай, е надъ 90 хиляди. Тѣ сж подавляюще болшинство въ околиитѣ: Дьовленска, Пашмаклийска, Дарждеренска и Егридеренска.

Това е чистъ български елементъ, който преди три столѣтия е билъ насила заставенъ да приеме мохамеданството. И днесъ това е само религията, която ги прави да се чуствуватъ близко до турцитѣ. Достатъчно е, обаче, да се намѣрите за малко въ тѣхната срѣда, да чуете тѣхниятъ мелодиченъ, чистъ отъ турцизми и всѣкакви други примѣси български говоръ, да се вслушате въ тѣхнитѣ чисти български пѣсни, дишащи безмѣрна обичь къмъ тѣхнитѣ родни планини, да видите тѣхнитѣ чисти нрави и ревниво пазенитѣ обичаи на старата българска задруга, за да се убедите, че нѣма въ нашата родна земя по чистъ български елементъ отъ помацитѣ.

И обяснимо: въ Родопитѣ — безкрайни и недостжпни, каквито сж—не е могълъ да стжпи кракътъ на чужденци, каквито не малко сж минали презъ нашата страна.

Ала, за голѣмо съжаление, отъ освобождението ни, па и до днесъ и за държавници и за общественици у насъ, помашкиятъ проблемъ не сжществува. Помацитѣ, съ едно съ нищо неоправдано лекомислие, се таксуватъ и се третиратъ като турци, като инороденъ елементъ.

Държавата не е направила, не прави и днесъ нищо, за да превърже това българско население къмъ себе си и да му даде да се почуствува като у дома си.

Турскитѣ правителства, както преди войнитѣ, така и сега, знаейки, че поради своя произходъ, езикъ, обичаи и пр. помашкиятъ елементъ, въ едно непродължително време, ще се самосъзнае национално и ще се закрѣпи за винаги въ България, въ своята колонизаторска политика, сж имали предъ очи на първо мѣсто помацитѣ. Турция прави всичко възможно да прибере въ своитѣ граници този здравъ и запазенъ елементъ. Нейнитѣ агенти нѣматъ за прицелна точка турцитѣ въ Дели—Ормана и Кърджалъка. Тѣ идатъ съ щедри обещания изъ помашкитѣ села—тѣхъ тѣ искатъ да вдигнатъ и заселятъ въ Одринско.

И както преди войнитѣ множество помашки селища отъ Чепеларско и Чепинско се преселиха въ Турция, гдето по-голѣмата часть, при новитѣ лоши климатически условия, измрѣха, така и сега се отпочва едно ново изселвание на помацитѣ.

Агитацията е подета. Започва се отъ Дьовленско. Нѣколко села тия дни заминаватъ.

Има всички изгледи този пжть изселването да стане масово, да обгърне всички помашки покрайнини и Родопитѣ да бждатъ обезлюдени и превърнати въ мѣста само за разбойници и звѣрове.

Защо помацитѣ се изселватъ? Защо напущатъ своитѣ родни и любими планини?

Повелителенъ дългъ иматъ нашитѣ държавници не само да си зададатъ този въпросъ, но и да го проучатъ, да откриятъ причинитѣ за изселването на помацитѣ. Тѣ сж много. Не разполагаме съ много мѣсто, но все пакъ ще набележимъ накратко по-важнитѣ, тъй както, непосредствено, тукъ, имаме случай да ги наблюдаваме.

Турското правителство, безспорно, съ свои агенти прави своята пропаганда да прибере помацитѣ въ Одринско. То имъ обещава земя, инвентаръ и пр. Но това не е достатъчно. Не тъй лесно планинеца напуща своитѣ планини, за да отиде въ полето. И отъ друга страна, тѣ знаятъ тежката участь на ония изъ между тѣхъ, които по-рано се изселиха.

Положението на помашкото население въ този край е непоносимо. Много ограничени нужди има помакътъ, малко му трѣбва да живѣе. Той не е навикналъ да се оплаква и търси права. Но отъ Балканската война насамъ се прави всичко да се доведе до отчаяние и този безпретенциозенъ планинецъ.

Държавата отъ 1913 год. обяви за държавна собственость имотитѣ на всички помаци, които, по една или друга причина, бѣха забѣгнали при отстжплението въ 1912 г. на турскитѣ войски. И когато веднага следъ войната се завърнаха, тя не имъ ги отстжпи, а имъ ги дава подъ наемъ. За собственитѣ си домове и имоти помацитѣ—най-вече тия отъ Дьовленско — плащатъ наемъ, плащатъ отгоре и данъци на държавата. Кжде другаде е възможно такъвъ скандалъ освенъ въ нашата нещастна страна?

Малко това. Държавата обяви за яйлаци и тури ржка на всички гори въ Родопитѣ. Разбираме това за голѣмитѣ комплекси, които държавата може да стопанисва. Отчуждиха се, обаче, и горичкитѣ до и всрѣдъ работнитѣ земи на населението. Отчужди се и пашата. Всрѣдъ гората помакътъ неможе да набере дърва да се огрѣе, защото гората е държавна, горския стражаръ е пъленъ господарь, той стои като чукъ надъ главата му. Отива помакътъ на харманъ съ малка брадвичка,

горския му съставя актъ, защото можелъ съ нея да отсѣче нѣкое дърво! А колко законни и незаконни повиности тежатъ върху плещитѣ на това племе, това само органитѣ на властьта въ този край знаятъ.

Върши се, изобщо, всичко за да се направи невъзможенъ поминъка и стопанскиятъ животъ на помака.

Характеренъ примеръ за отношенията на държавната власть и нейнитѣ органи къмъ нещастното помашко насесение е следния.

Идва тия дни г. Христовъ, м-ръ на земледѣлието, въ Дьовленъ. Делегации отъ населението идватъ да му се оплачатъ отъ непоносимото стопанско положение. „Мене не ми трѣбва население, а гори за концесия", билъ отговора на г. министра.

При тоя държавнически манталитетъ и при тия грижи на държавата, не само българитѣ мохамедани, но и българитѣ християни ще се изселятъ.

Г. Чичовски.

По поводъ на тази моя статия, въ защита на **Българитѣ мохамедани**. г. Добрияновъ, въ колонитѣ на в. **Миръ** отъ 8 IX 1927 г. писа:

ДНЕВНИ БЕЛЕЖКИ

. . . .

„За съжаление твърде често и въ вестницитѣ се пише по начинъ недостоенъ за пишущитѣ. И завчера въ Пловдивския в. **„Борба"** г. Чичовски пише, че нашата държава завладѣла имотитѣ на **помацитѣ** въ Дьовленско, когато тѣ се изселили презъ балканската война и не имъ ги върнала, когато тѣ си дошли, следъ войната. Заключението на г. Чичовски е много жестоко за българската държава.

„Кжде другаде е възможенъ такъвъ скандалъ, освенъ въ нашата нещастна страна?"

Ако г. Чичовски бѣше си задалъ въпроса:

—Достойно ли е за единъ българинъ да пише такива жестоки думи за България, преди да изучи добре работата.

—Ако г. Чичовски си бѣше задалъ този **неизбѣженъ** въпросъ, нѣмаше да ругае майка България. Защото щеше да узнае, че Турция наложи на България единъ договоръ, споредъ който държавата отнема имота на всѣки българинъ, който е напусналъ веднажъ Турция и на всѣки мохамеданинъ, който е напусналъ България. По силата на този договоръ турцитѣ отнѣха имотитѣ почти на всички българи въ Тракия, които веднажъ поне сж избѣгали въ България презъ войнитѣ. По си-

лата на сжщия договоръ и България трѣбваше да постжпи тъй, както постжпва ..... Впрочемъ, тъй постжпватъ сега всички държави.

Разбира се, не се е намѣрилъ турчинъ или другъ, който да ругае отечеството си, че отнема имотитѣ на иновѣрци.

Но българинъ ....

Който намира, че е достойно да ругае онеправдана майка България, нека продължава!" ...

Добрияновъ.

На г. Добриянова, който не изпуща случай да бичува невежеството, пороцитѣ и безгрижието ни къмъ България и българщината, се видѣхъ принуденъ въ в. **„Борба"** отъ 10. IX. 1927 год да отправя следното

„ОТКРИТО ПИСМО ДО г. ДОБРИЯНОВЪ.

Г-нъ Добрияновъ,

По поводъ статията ми въ в. „Борба" — „Родопитѣ обезлюдаватъ", въ която пледирахъ да се върнатъ имотитѣ на помацитѣ и последнитѣ бждатъ по-добре третирани, за да се спре отпочнатото изселване, вие сте благоволили въ бележкитѣ си, помѣстени въ в. „Миръ", брой 8147, да ме обругаете, да посочите писаното отъ мене като лишено отъ достойнство, а мене самия като такъвъ, който „ругае майка България" и „пише преди да изучи работата".

А „работата", споредъ васъ, била много проста: сжществува договоръ между Турция и България по силата на който първата отнема имотитѣ на българитѣ и ги изгонва, а България отнема имотитѣ на всички турци, напуснали презъ войната и сега ги праща вънъ отъ границитѣ си. И съ завидна компетенция добавяте: —така постжпватъ всички държави.

Позволете, г. Добрияновъ—не всички държави така практикуватъ. Примѣръ: Турцитѣ отнематъ имотитѣ на българитѣ и ги пждятъ отъ границитѣ на държавата си, а ние българитѣ, респ. държавата ни, правимъ обратното—отнемаме имотитѣ на сънародницитѣ си, на племето си и ги пращаме да се преселятъ въ Мала—Азия!

Не става дума, г. Добрияновъ, въ статията ми, нито за турцитѣ въ Кърджалъка, нито за тия въ Дели—Ормана, тѣ си живѣятъ тамъ тихо и безмятежно. Говоря за българитѣ, пръснати въ голѣмо множество селища по гънкитѣ и чукаритѣ на Централнитѣ Родопи. Тамъ турци нѣма и никога не е имало.

Отъ вѣкове и сега тамъ се чува само чистата бъл-

гарска речь и се пѣе само мелодичната българска народна пѣсень. По голѣмото протежение на гръцката граница и въ една дълбочина отъ около 100 километра, живѣе единъ здравъ, покоренъ, трудолюбивъ и обичащъ дълбоко своитѣ родни планини, български елементъ, който се е изправилъ като колосъ на югъ и съ своитѣ челичени гърди пази родната ни земя.

А много отъ тѣхъ сж безъ домъ, безъ земя, безъ прехрана. Напраздно цѣли 15 години тѣ протягатъ безпомощно ржце къмъ държавата да имъ възвърне собственитѣ тѣхни огнища, ниви и градини, останали имъ отъ дѣди и прадѣди. Напраздно, глухъ и тжпъ е нашиятъ български бюрократизъмъ, не чува воплитѣ на това измжчено племе:—въпросътъ се проучва . . .

А за нашия държавникъ и за нашия общественикъ не сжществува българо - мохамедански проблемъ: нѣматъ становище, нито политика по него. Помацитѣ за тѣхъ сж нищо друго освенъ турци и за това „по договора", г. Добрияновъ, трѣбва да се изпратятъ въ Мала—Азия!

Нѣма въ сжщность договоръ, нито пъкъ нѣкакво международно правило, което да забранява на една държава да закриля, въ своитѣ граници, племето си, да се грижи за него, да подпомага стопанския му и културенъ животъ.

И ако у насъ, г. Добрияновъ, става наопоки, не е виновна, разбира се, „майка България", за да я ругаемъ, а ония нейни управници и общественици, които не си даватъ трудъ да изучатъ народа си, да разбератъ неговитѣ нужди, да се загрижатъ за неговата сждба, а сж готови съ лека ржка да кжсатъ части отъ снагата на своето собствено племе и да ги захвърлятъ въ чужди страна. Зеръ голѣмъ народъ сме—можемъ още да откжснемъ.

Но азъ не искамъ да бжда несправедливъ, г. Добрияновъ. Имало е, наистина, въ миналото и такива държавници, които проявиха особени грижи къмъ сждбата на тия нещастни българи—помацитѣ. Спомнете си, това бѣ на 1912 г. при президенството на покойния Ив. Ев. Гешовъ. Тогава вашитѣ приятели имъ изпратиха въ тия покрайнини, опълченци за да ги . . . кръщаватъ! Отъ това хуманно дѣло „майка България" не излезе съ особенъ престижъ, нито съ достойнство, а и лицата ни, не знамъ защо, още се обливатъ съ червенина при спомена за него.

Мене вие можете да ругаете, г. Добрияновъ, това ви е занаятъ. Ще бжда много доволенъ, обаче, ако тази ни кжса полемика ви даде възможность да научите, че българо-мохамеданинъ и турчинъ не е все едно и че помацитѣ сж чисти българи и, сигурно, по-чисто-

кръвни отъ тия, които се навъртатъ около редакцията на в. „Миръ“.

Тѣхниятъ голѣмъ недостатъкъ е, че сж простички, не крѣщатъ, не се оплакватъ, не търсятъ права. Но тъкмо за това пъкъ вие—позволете ми тази нескромность, да ви напомня—като общественикъ и публицистъ, имате дългътъ да поемете защитата на тѣхната права кауза.

Елате, г. Добрияновъ, да убедимъ и управляющи, и общество, че помацитѣ на всѣка цена трѣбва да останатъ въ своитѣ огнища. Нека се погрижимъ за тѣхъ, да ги успокоимъ, да стоплимъ сърдцата имъ. Така сада ще спремъ тѣхното изселване. Това налагатъ голѣмитѣ държавни и национални интереси. Това ще бжде и единъ актъ на човѣщина!

Приемете, прочее, моитѣ почитания:

Г. Чичовски.

В-къ „**Демократически сговоръ**“, официоза на управляващата тогава партия, въ брой 1162 отъ 9. IX. 1927 год., на свой редъ и по поводъ на статията ми въ **в. „Борба“**, писа:

. . . .

„Единъ пловдивски адвокатъ, който се е заелъ да защищава **противобългарско дѣло** (к. н.) писа въ в. „**Борба**“ между другото и това, че м-ръ Димитъръ Христовъ, билъ казалъ:

„Менъ не ми трѣбва население, а гори за концесия“.

Сжщиятъ вестникъ, официалниятъ органъ на управляващата партия, въ една полемика съ в. „**Независимость**“ и по поводъ на статията ми за българитѣ мохамедани, писа:

. . . .

„В-къ „**Независимость**“ цитува отъ Пловдивския в. **Борба**“:

„Въ „**Борба**“ не намиратъ мѣсто хора, които защищаватъ противобългарско дѣло“.

„Ами каква бѣше статията на **Чичовски** за имотитѣ на родопскитѣ мохамедани, които веднажъ се изселили отъ България? По договоръ, наложенъ отъ Турция—следъ като тя изгони българитѣ и имъ отне имотитѣ—тия имоти сж обявени за държавни.

„Сега се намиратъ българи, които сж се загрижи-

ли не за ограбенитѣ и изгонени българи, *а за мохамеданитѣ, пожертвувани отъ Турция,* срещу изгонени българи".

(„Дем сговоръ" отъ 13. IX. 1927 г.)

Предизвиканъ отъ тия бележки на официоза, издаващи едно непростено и лекомислено отнасяне къмъ този чисто български въпросъ, написахъ въ в. „**Борба**", отъ 17. IX 1927 год. статията

ЕДНО „ПРОТИВОБЪЛГАРСКО ДѢЛО"

„Единъ пловдивски адвокатъ, който се е заелъ да защищава **противобългарско дѣло,** писа въ „Борба".

в. „Дем. сговоръ" бр. 1162.

„Следъ г. Добрияновъ и официозътъ бърза да вземе страна по поводъ статията ни „Родопитѣ обезлюдяватъ". И както въ брой 1162 отъ 9 т. м., цитатъ отъ който даваме по-горе, така и въ завчерашниятъ брой отъ 13 т. м. в. „Дем. сговоръ", съ завидна настойчивость, продължава да таксува нашето застъпничесто за тежката сѫдба на българитѣ мохамедани въ Централнитѣ Родопи, като противонародно, противобългарско дѣло. В-къ „Демократически сговоръ" отъ завчера пише: „Сега се намиратъ българи, които сѫ се загрижили не за ограбенитѣ и изгонени българи, а за мохамеданитѣ, пожертвувани отъ Турция срещу изгоненитѣ българи".

Тукъ имаме работа или съ едно недоразумение или *съ непроходимо невежество. Имаме всичкитѣ основания да приемемъ, че е на лице това последното. Всичко, което писаха до сега в. „Миръ" и официозътъ на правителството по този въпросъ, е неопровержимо доказателство, което съ скръбь трѣбва да констатираме, първо, че българи общественици и публицисти, които претендиратъ да рѫководятъ общественото мнение въ нашата страна, още не сѫ научили, че въ Центр. Родопи живѣятъ българи мохамедани, а не турци и, второ, че голѣми национални проблеми, каквото е и българо—мохамеданскиятъ въпросъ, се третиратъ съ едно унижаващо страната ни лекомислие.*

В-къ „Дем. сговоръ" продължава да настоява, че въ замѣна на изгоненитѣ българи отъ Турция ние трѣбва да изонимъ . . . българитѣ отъ Родопитѣ, защото сѫ мохамедани. Сѫщата теза поддържа и г. Добрияновъ. А като изпразднимъ цѣлия родопски масивъ отъ сегашното помашко население, тамъ дето до сега не е отишълъ да се засели нито единъ бѣжанецъ, макаръ, че България е пълна съ такива и гдето, нека това се

разбере, *никой другъ освенъ помакътъ, неможе да живѣе*—ще извършимъ, споредъ хората около „Миръ" и „Дем. сговоръ", едно народополезно и патриотично дѣло.

Помацитѣ отъ Дьовленско презъ 1912 г. изплашени отъ настѫпващитѣ български войски, се оттеглиха, заедно съ отстѫпващитѣ турски войски до гара Букъ и Ксанти и следъ 30—40 дни се завърнаха по домоветѣ си. Това даде основание на българското правителство да имъ отнеме имотитѣ. И ето—цѣли 15 години отъ тогава се проучва въпроса въ м-то на Земледѣлието и държавнитѣ имоти за връщане на тия имоти, до като това население, изтормозено, измѫчено и докарано до просѣшка тояга, се надигна да се изселва и да търси поминъкъ въ... Турция.

Други пъкъ—предимно отъ Чепеларско — следъ покръстването, презъ 1914 год., се изселиха въ Одринско и следъ завземането на тази областьъ отъ гърцитѣ, отново се завърнаха по домоветѣ си.

По силата на договора за приятелство, сключенъ между Турция и България миналата 1926 год, както Турция си е запазила *правото* да отнеме и направи държавни имотитѣ на българитѣ, изгонени отъ Одринско, така и Бъгария *има право* да отнеме и направи държавни имотитѣ на ония мохамедани, които следъ 1912 г. сѫ се изселили отъ България Това е накратко съдържанието на буква В отъ договора между Турция и България, за който споменува г. Добряновъ и на който се силае в. „Демокр. сговоръ", за да поддържа една, наистина, противобългарска теза—отнемането имотитѣ на българитѣ мохамедани (помацитѣ) и изгонването имъ отъ България.

Българската държава *има право* да отнеме имотитѣ на изселилитѣ се следъ 1912 г. мохамедани, но пита се: може ли, бивали, позволено ли е на държава да упражни това свое право и отнеме имотитѣ на своето българско племе, да го остави безъ земя и да го прогони въ чужда страна, както това се прави у насъ?

Другаде, знаемъ, се денационализиратъ и асимилиратъ чужди нации, а у насъ своето племе не сме способни да приобщимъ, да го просвѣтимъ, да го приближимъ до себе си. Какво направихме за него до сега? Дадохме ли му поминъкъ, спокойствие? Погрижихме ли се за неговитѣ просвѣтни и културни нужди? Събрали ли въ сиропиталищата хилядитѣ сирачета, останали отъ войнитѣ? Открихме ли пансиони, та да приберемъ младежьта, да ѝ дадемъ просвѣта и национално съзнание? Нищо. Малко това. Ние сме готови всѣкога да ги третираме като инородци, като чужденци, като турци, да имъ отнемаме земитѣ и ги изпратимъ въ Турция. *Ето, това е срамно, недостойно и противобългарско.*

Сега, когато помашкото население въ Родопитѣ наново е тръгнало да се изселва, правителството е длъжно немедлено да нареди една анкета отъ компетентни лица, които на самото мѣсто да проучатъ причинитѣ на това изселване, да се вгематъ бързи мѣрки за отстранение на тия причини и се направи всичко, да се задържи това население въ своитѣ огнища.

Трѣбва да се действува, до като не е станало късно!

Г. Чичовски.

Арифъ А. Садъковъ — Чепеларе.

НАШАТА УЧАСТЬ.

Като четемъ нашата народна история и сведенията за постигнатия културенъ успѣхъ на бошнящитѣ (сърбитѣ мохамедани), които иматъ едно и сжщо съ насъ трагично минало, не можемъ да не признаемъ, че тѣ сж много по-щастливи въ своята история, отколкото насъ българитѣ мохамедани. Вѣрно е, че има причини за това, които се криятъ въ географскитѣ условия, въ австрийското робство и пр., които поставиха сърбина мохамеданинъ съ брата си християнинъ да участвуватъ рамо до рамо въ борбитѣ за отстояване политическата си и духовна свобода. Може би, австрийското влияние въ културно отношение да допринесе и то за така навременното и пълно отправяне на бошнашката душа въ полза не само на родината Югославия, но и за славянството изобщо.

Все пакъ, нашата история, историята на българитѣ мохамедани, би могла да се напише и по иначе. Особено при наличностьта и въ сравнение съ братята югославяни. Но кому да се сърдимъ?—Като че ли наймного на себе си. Обаче, подчерталалъ съмъ и другъ пжть, казвамъ и сега, че ржководителитѣ на новоосвободената българска държава преди 50 години още взеха неправилно становище и отношение спрямо насъ, като ни считаха турци, или нито турци, нито българи. Това е, което стори да бжде проспано ценното време

отъ десетки години насамъ. И то защо?—Заради нашата вѣра—Ислямa.

Какво значение, обаче, има ислямството ни за нашата родова принадлежность, за нашата кръвь? Нищо повече отъ онова, което срѣщаме у българитѣ евангелисти, или католици, у сърбитѣ—мохамедани, у албанци, араби, египетци и др., на които ислямството не само не пречи, но ги насърдчава да се борятъ и да се жертвуватъ за народностьта си. Най сетне да си поставимъ ржката на сърдцето и да кажемъ откровенно: кога ние българитѣ мохамедани повече се трогваме и възхищаваме, на кючека ли, или предъ кръшната наша пѣсень; „Бѣла съмъ, бѣла, юначе . . ." или „Торнали ми са три сюрии"... и много други пѣсни, които сж нашата дълбока връзка презъ вѣковетѣ съ нашитѣ дѣди и прадѣди. Защото тѣзи нашенски пѣсни, менъ, напр., найгальовно и таинствено ми нашепватъ за могжщия „Карлъкъ", за родно мѣсто, а и кому другиму, старъ или младъ, мжжъ или жена, не отеква и не олеква на душата, когато пѣе или слуша родна пѣсень?

Ето, прочие, връзката. Отъ тукъ произлизатъ нашитѣ права и задължения къмъ Родината. Това трѣбва да се разбере отъ всички ни и колкото по-рано, толкова по-добре.

Но днесъ, нека признаемъ, времената сж изпълнени съ толкова превратности, та ще се намѣрятъ, може би, ултра-националисти, които ще ми оспорватъ тази моя изповѣдь. Това си е тѣхна работа. Ала такива българи сж все по на рѣдко и по на рѣдко; повечко сж нашитѣ, които, не зная за чия честь, насила си затварятъ очитѣ и оставатъ въ тъма—чужди на хубавото родно небе, подъ чийто покривъ сж израстнали. Въ миналото, обаче, много често тѣзи, объркали пжтя българи, сж били достойни за съжаление—не, за оправдание. И то благодарение най-вече на партийнитѣ „лидери", които ни даваха хлѣбъ, заради високата стойность на избирателната бюлетина!

Но такава ни е била сждбата, сждбата на многострадалния български народъ, отъ който ние последни плащаме данъкъ на духовния мракъ и непрогледность.

Днесъ, когато съ партизанството е вече ликвидирано, виждаме, колко бързо е налучканъ правия пжть: чрезъ просвѣта къмъ пълно проявление на необятната българска и славянска душа на родопчанина и стремежъ къмъ сплотеность и солидарность за общо добруване.

Бошняцитѣ, действително, сж отишли далечъ напредъ отъ насъ българитѣ мохамедани, но ние знаемъ, че тѣ сж освободени повече отъ половинъ вѣкъ преди насъ. И ние ще минемъ тоя пжть, само че много по-

скоро—ходомъ съ крачкитѣ и бързината, съ която се развива днесъ свѣта.

Така че, колкото сждбата на народа ни и да е била жестока, всѣкога духътъ на българина е побеждавалъ въ края на краищата. Издържахме 5 вѣка робия. А сега сме свободни, при това има правъ, равенъ пжть *).

*) Сп. Родопа, год. XV кн. I.

Препечатваме една отъ статиитѣ на г. Арифъ А. Садъковъ. Той е първиятъ българинъ мохамеданинъ, който съ перо и слово работи за народностното осъзнаване на българитѣ мохамедани. Роденъ е и живѣе въ Чепеларе. Свършилъ е прогимназия въ родното си село и срѣдно търговско училище въ Пловдивъ. Сега следва социални науки и финансии въ Свободния университетъ въ София.

Носията на българка мохамеданка

Първото българо-мохамеданско училище е открито въ Чепеларе презъ 1897 г. по инициативата на известния родопски деятель и книжовникъ — г. *Ст. Н. Шишковъ*. Първитѣ учители въ това училище сж били: *Никола Ив. Коджабашовъ* и *Адилъ Джуровъ*, сега покойникъ.

Снимката е отъ 1910 г., когато сж били учители: *Георги Чичовски, Марица Г. Чичовски* и *Адилъ Джуровъ*.

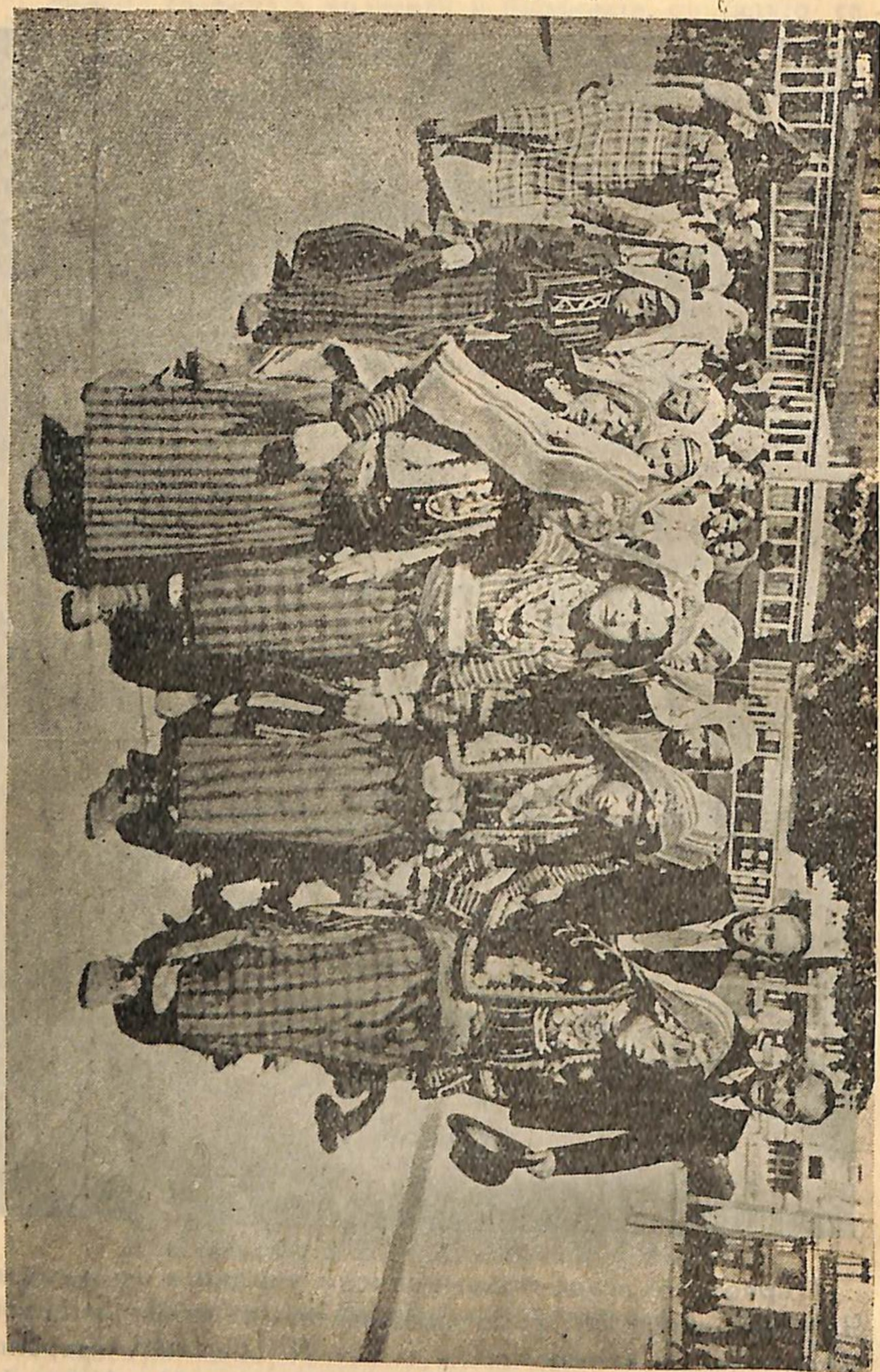

Ученици отъ Девинско на екскурзия въ София

***

Родопа, както въ далечното минало, така и днесъ си остава една здрава крепость на нашия националенъ духъ. Тукъ, по признанието на наши учени, е и неизчерпаемата съкровищница на старата Кирило - Методиевска речь, на чистата и хубава народна пѣсень. И като най вѣрни пазители на тия ценни народностни богатства си оставатъ **българитѣ мохамедани,** *чиито селища, закътани дълбоко въ Родопския лабиринтъ, сѫ се запазили отъ чужди нашедствия и сѫ останали незасегнати отъ чужди влияния.*

У насъ много малко се знае за тия забравени и откѫснати отъ свѣта българи-планинци. Тѣхъ, само защото сѫ мохамедани, ги отминаватъ и мнозина ги считатъ за турци. Нищо почти не се прави за тѣхното материално и духовно издигане, за тѣхното народностно осъзнаване. Едно пакостно безразличие цари въ нашитѣ рѫководни крѫгове къмъ сѫдбата на тѣзи българи.

Да хвърлимъ повече свѣтлина върху живота на това чисто българско племе и съ това да изпълнимъ единъ свой повелителенъ дългъ къмъ него и изобщо къмъ нашата родна покрайнина, намѣрихме за необходимо и полезно да издадемъ въ отдѣленъ отпечатъкъ труда на нашия съродопчанинъ г. Д-ръ Георги Чичовски.

Ние имаме убеждението, че нашитѣ държавници и общественици, а наредъ съ тѣхъ и всички ония, които иматъ какъвто и да е допиръ съ този край, ще положатъ усилия и грижи, за да се подобри тежката участь на тия българи и съ това да се подпомогне и ускори тѣхното културно издигане и народностно осъзнаване.

Отъ Пловдивското родопско културно сдружение

СЪДЪРЖАНИЕ:

Стр.